

АРХЕТЫП ПЕРШАТВАРЭННЯ Ё СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

Здольнасць паэзіі да міфатворчасці як працэсу спазнання і вытлумачэння рэчаіснасці праз узнаўленне або спараджэнне пэўнага сімволіка-нарматыўнага вобраза традыцыйна звязваецца з яе *міфалагічным генезісам*: «...слоўнае мастацтва ўзыходзіць да міфа, а міф, у сваю чаргу, неаддзельны ад абраду; літаратурная гісторыя пачынаецца з комплексу “міф-рытуал”, які з’яўляецца першапачатковай крыніцай усёй духоўнай культуры і ўтрымоўвае сінкрэтычнае ядро... рэлігіі і данавуковых уяўленняў, музыкі, танца, тэатра і паэзіі» [3, с. 4]. Болей за тое, паколькі «паэтычная форма паўсюль папярэднічае прозе», менавіта паэзія ўвабрала ў сябе большасць рыс міфалагічнага мыслення, праяўленага не столькі ў сюжэтах і матывах, якія знаходзяць у паэзіі выражэнне, колькі ў саміх прынцыпах спараджэння і функцыянавання паэтычнага тэксту і тым асобым кшталце асэнсавання навакольнага і ўнутранага сусветаў, які ён прапаноўвае [8, с. 126]. Так, аб міфалагічнасці паэзіі сведчаць такія характэрныя рысы, як *сінкрэтызм* – непадзельнасць прасторава-часавога і ментальнага прасцягаў, *высокая ступень вобразнасці*, праз якую вытлумачваецца любая з’ява, *сімвалізм*, *дуалізм*, выяўлены ў спасціжэнні рэчаіснасці праз *бінарныя апазіцыі*, асобая «логіка» твора, якая выражаецца ў *спалучэнні ўзаемавыключных паняткаў*, *ігнараванні прычынна-выніковых законаў* і інш. [4, с. 165 – 169; 2, с. 69 – 85]. Так, ва ўмовах дэміфалагізацыі паэзія ўзяла на сябе частку функ-

цый міфалогіі і ў пэўным сэнсе стала яе пераемніцай, што, аднак, не азначае, што міф быў заменены паэзіяй, і, нягледзячы на адзінства іх вытокаў, у ніякім разе не сведчыць аб іх гістарычнай тоеснасці. Але дзякуючы таму, што паэзія, падобна міфу, узвышаецца па-над абмежаваннямі ratio, сэння яе роля як аднаго з асноўных (праўда, моцна недаацэненых) духоўных рэсурсаў уяўляецца як ніколі надзённай.

Звернемся цяпер да паняцця *архетыпу*, якое ўжо досыць трывала ўвайшло ва ўжытак і таму не патрабуе падрабязнага тлумачэння. Зыходзячы з азначэння архетыпу, дадзенага К. Юнгам у рабоце «Нарысы аб псіхалогіі бессвядомага» («Wandlungen und Symbole der Libido»), паводле якога архетып – гэта асобая псіхічная структура-носьбіт універсальных, прататыпічных вобразаў і матываў, што вынікаюць з сістэмы калектыўнага бессвядомага, можна сказаць, што менавіта архетып ляжыць у аснове любога міфа, прадвызначаючы яго сюжэтнае і сімвалічнае нападуненне [10, с. 112 – 113]. Вобраз стварэння сусвету з’яўляецца адным з падставовых, калі не найважнейшым, ва ўсіх сусветных міфалогіях, бо транслюе найбольш фундаментальную экзістэнцыяльную тэму – тэму паходжання універсуму і месца чалавека ў ім. Пад словам *першатварэнне* мы ў межах дадзенай работы будзем разумець як характэрную для многіх вераванняў канцэпцыю «адвольнага» паходжання сусвету ў выніку нейкіх анталагічных метамарфоз, так і ідэю, згодна з якой сусвет і чалавек абавязаны сваім з’яўленнем «промыслу» нейкіх найвышэйшых сіл, дэміурга.

Падыходзячы да пытання аб рэалізацыі касмаганічнага міфа ў сучаснай беларускай літаратуры, адзначым, што пад міфалагізмам у паэзіі мы найперш будзем разумець не прыём свядомай «міфарэстаўрацыі» як працэсу ўключэння міфалагічнага сюжэта або матыву ў літаратуру, а сукупнасць бессвядомых перадумоваў і мэтанакіраваных творчых практык, праз якія актуалізуецца аўтэнтычнае міфалагічнае мысленне паэта, становячыся яго *мастацкім метадам* з уласцівымі яму вышэйназванымі рысамі [8, с. 128]. Так, у праяўленні архетыпічнага вобраза першатварэння ў сучаснай беларускай паэзіі нас цікавіць не яго экспліцытная прэцэдэнтнасць як сума прамых адсылак да таго ці іншага міфалагічнага матэрыялу, а жывы працэс *міфатворчасці*, калі беспрэцэдэнтны касмаганічны вобраз разгортваецца ў прасторы тэксту «ў рэальным часе», то бок на момант яго напісання і пры кожным яго ўзнаўленні. Важна тое, што твор не апісвае, а сам нібыта здзяйсняе рэальны акт першатварэння ў прасторы сваёй сімвалічнай рэчаіснасці, надаючы вербальнаму вобразу рысы *перфарматыўнасці* як дзеяння праз слова [5, с. 26 – 27]. Бадай, найбольш выразна ідэя стваральнай сілы паэтычнага слова адлюстравана ў мовацэнтрычнай культуры Старажытнай Індыі, адным з найважнейшых духоўных рухавікоў якой былі рышы – «паэты-спевакі, якія тварылі хвалебны багам... [і] былі носьбітамі таемнае веды пра ўладкаванне сусвету. <...> Валодаючы моваю багоў, у крытычныя моманты існавання свету [рышы] фактычна станавіліся творцамі, дапамагаючы багам аднаўляць сусветны лад» [7, с. 10]. У архаічных культурах

вобраз паэта наогул змяшчаў у сабе нашмат больш сэнсаў і канатацый, чым цяпер, будучы зведзеным выключна да функцыі літаратурнай творчасці. Раней, і гэта якраз звязана з рэлігійнымі вытокамі паэзіі, абшарам дзеяння паэта было адпраўленне культу, у якім ён выступаў перш-наперш у якасці жраца, яснавідучага і прарока, а ўжо потым таксама вершавальніка, містагога, філосафа, аратара, заканадаўцы, дэмагога, сафіста, рытора і г.д. [8, с. 121]. Такім чынам, ва ўсе часы паэт сумяшчаў святарную і ўласна літаратурную функцыі, пры гэтым першая прадвызначыла другую. У сваю чаргу, той факт, што паэту належала адна з вядучых роляў у працэсе сакральнай міфатворчасці, у прыватнасці касмаганічнай, дае нам падставы гаварыць аб касмаганічнасці самой паэзіі як сродку крэатыўнага вытлумачэння сусвету.

На аснове багатага міфалагічнага матэрыялу, прыведзенага ў кнізе У. Я. Пятрухіна «Міфы аб стварэнні свету» [6], можна акрэсліць шэраг універсальных касмаганічных матываў, на якія мы будзем абапірацца пры аналізе міфапаэтыкі сучасных беларускіх вершаў. Некаторыя з іх могуць станавіцца самастойнай асновай для міфалагічнага сюжэта, іншыя ўтвараюць міфы, скрыжоўваючыся і спалучаючыся паміж сабой у розных камбінацыях. Вядома ж, сусветная міфалагічная спадчына неахопная ў сваёй разнастайнасці, а межы паміж вобразамі і паняццямі часам размытыя, але мы пастараліся вылучыць некаторыя ключавыя сюжэтныя архетыпы касмагоніі, сярод якіх:

- самавольнае і бесперашкоднае стварэнне сусвету дэміургам (старазапаветны Бог, Багіня-Маці);
- зараджэнне сусвету праз нейкую метафізічную з’яву, у аснове якой – дуалізм, адзінства і барацьба супрацьлегласцяў (раздзяленне хаосу і космасу, зямлі і неба, інь і ян, святла і цемры);
- крэацыйныя матывы паводле мадэляў чалавечых узаемаадносін: спрэчка паміж багамі, яднанне як акт першатварэння, блізнячы міф (дэміургі-супернікі, Фусі і Нюйва – сужэнцы-творцы, браты-творцы);
- узнікненне свету праз ахвярапрынашэнне першаістоты (Пуруша, Імір, Кецалькаатль);
- стварэнне свету з удзелам жывёл (качка нясе яйка, з якога ўзнікае сусвет);
- зараджэнне сусвету ва ўлонні першастыхіі – часцей за ўсё воднай (Нун – першародны водны хаос);
- метафізічныя абстракцыі як ключавыя сімвалы першатварэння (сусветнае дрэва/вось/яйка).

Адной з найбольш характэрных рыс, на якія мы звярнулі ўвагу пры аналізе сучаснай беларускай паэзіі на прадмет касмаганічных матываў, з’яўляецца *непадзельнасць хрысціянскіх і язычніцкіх прыкмет* у канцэптасферы большасці паэтаў, што тлумачыцца прагрэсіўным светапоглядным і духоўным сінкрэтызмам, праз які здымаецца супярэчнасць дзвюх, здавалася б, супрацьлеглых міфалага-рэлігійных парадыгм. Напрыклад, чытаем у

І. Кулікова: *То па гонях імчыць пагоня дзядоў <...> да зьвяршыні волі, дзе толькі – Бог; І прылівы бяслаўя п'юць рэкі жыцця / там абдыме цябе неба вобадам Бог* [14] (вобраз вярхоўнага Бога + пантэізм + культ продкаў). Або ў Н. Кудасавай: *ды прыйдзе Бог / сняжынкаю / на носе, / лістом сырым, / суніцай / адзінокай, / распяты ў кожным дні / навідавоку* [13] (язычніцкі маніфестанцыяналізм – праяўленая ўсюдыпрысутнасць – адзінага Бога).

Як вядома, хрысціянства і язычніцтва на Беларусі заўжды суіснавалі ў даволі гарманічным сімбіёзе, бо, «нягледзячы на тое, што народ прыняў хрысціянства, старадаўнія вераванні і заветы продкаў працягвалі жыць і не згубілі для беларуса сваёй прывабнай сілы» [1]. Вера ў адзінага Бога, такім чынам, не супярэчыла ў разуменні нашых продкаў ні здзяйсненню народных абрадаў, ні пакланенню язычніцкім богствам як праявам або дапаможцам Усявышняга, ні абагаўленню прыроды, што сведчыць аб надзвычайнай духоўнай і побытавай гнуткасці беларуса, яго шырокім і рухомым даляглядзе. Такая ж канцэптואльная «памяркоўнасць» адлюстравана і ў сённяшняй паэзіі: Бог у ягоным безаблічным хрысціянскім разуменні бачыцца крыніцай і асновай жыцця, што, аднак, не адмаўляе яго матэрыяльнай праяўленасці ў ім. Такім чынам, паходжанне сусвету сучасны беларускі паэт бачыць як стварэнне Богам усяго існага па ўласнай волі і з сябе ж самога, чым абумоўлена яго татальная прысутнасць у створаным. Вельмі добра гэта выказана М. Баярыным: *з кожнай кроплі раджаючы новы сусвет / каб убачыць сябе з соцень тысяч вачэй / і абняць сябе сотнямі тысячаў рук* [12].

Вяртаючыся да паняцця *мовацэнтрызму*, адзначым, што сучасная беларуская паэзія таксама ў досыць істотнай ступені зазнала ўплыў традыцыі абагаўлення мовы, асабліва гэта датычыць паэтычнага руху «Свамовы» (імяны некаторых паэтаў, якія да яго належаць, мы ўжо згадвалі) як новага лінгваэстэтычнага дыскурсу, цэнтрам якога выступае ідэя аб абсалютнай стваральнай сіле слова: *ключом ад зямлі новай стане свамовы заклён; я выбраны ў носьбіты мёртвае мовы / каб тысячаслоўна штодня ўваскрасаць* [14]. Акурат на старазапаветны лад слову прыпісваецца функцыя першапачатковага светавыяўлення: *тое, чаго ня зьяе, / зараз ужо маўчыць, / тое, што гукам стане, / зараз ужо дрыжыць* [14]; *так Бог зь бясконцасцю паэта сутыкне / зь бяздоньнем мовы што сама і ёсць паэтам* [16].

Паэт, як ніхто іншы, бачыць у мове жыццядайную крыніцу, бо для яго гэта не проста метафізічная абстракцыя, а «хлеб надзённы», прафесійны інструмент, што дае неабмежаваныя магчымасці творчага выяўлення: *словы / словы / словы / словы / сыпле мне пад ногі сад* [13]. А для беларускамоўнага паэта мова – гэта яшчэ і своеасаблівы культавы вобраз, тым болей каштоўны, чым больш рэдкі, недатыкальны, элітарны: *дзіўны бачыў я ў сьне храм па-над хвалямі: / <...> зь сіні зямнай у сіль неба ўстажараны / колісь Першапаяўцом словаабуджаным* [14].

У сучаснай беларускай паэзіі ідэя першатварэння часта ўвасабляецца ў пачуццёва-матэрыяльных вобразах, у аснове якіх ляжаць *першаэлементы, першарэчывы, першадзеі, першаўражання* і г.д.: *Вечность и пустота / Шорох в преддверьи стиха / Тронь разотри подуй / Вездесущ и зряч <...> Пока прорастёт в небеса / Древесной рекой зерно / В глине земной немоты <...> Полную пустоты / Трухи из которой ты / Её раздобыв с трудом / Строишь свой дом* [17]. У дадзеным прыкладзе варта дадаткова звярнуць ўвагу на сінтаксіс апошняга чатырохрадкоўя, у якім словы маюць даволі хаатычныя, у чымсьці нават анамальныя сінтагматычныя дачыненні, з-за чаго становіцца незразумела, як члены сказа суадносяцца паміж сабой. Такім чынам, паэт фармальна абыгрывае вобраз першароднага хаосу, які толькі-толькі пачынае ўпарадкаўвацца і ў якім элементы пакуль яшчэ знаходзяцца ў стане раз'яднанасці, але ўжо здольны мінімальна акрэсліваць межы будучых прадметаў.

Бадай, ужо хрэстаматыйнымі сталі «алхімічныя» вобразы А. Разанава, якія склалі падмурак паэтычнага зборніка «Гліна, камень, жалеза». Для нас у аспекце гэтага даследавання асобую цікавасць уяўляе менавіта вобраз гліны як матэрыялу першатварэння. Вершы «глінянага» цыкла служаць цудоўным прыкладам таго, як паэт, адыходзячы ад прыныцыпаў апісання, сам стварае, «лепіць» з дапамогай слова сваю вобразную рэчаіснасць: *Ніцма ляжыш / І ў глыбокім сненні / Хаваеш сваю душу. <...> Ты ў самым пачатку часу, / Дзе Бог / Разрознівае-разасабляе / Свае раўнаісныя інастасі – / Жыццё і Смерць.*

Вельмі характэрным сёння ўяўляецца прыўнясенне паэтам глыбокага псіхалагізму і моманту асабістасці ў сваю інтэпрэтацыю касмаганічнага архетыпу. Не заўжды стварэнне сусвету прадстае перад намі як неабвержнае дабро і непахісная ісціна – паэт праяўляе ўсё большую крытычнасць у сваіх дачыненнях з абсалютнымі катэгорыямі, прапускаючы іх праз прызму ўласнага светаўспрымання. І гэта ўжо не проста псіхалагізм чалавечых стасункаў, які ўвасабляецца ў міфалагічных матывах, а індывідуальны выклік, які аўтар кідае вечным паняццям і вобразам: *Жизнь начинается каждое утро, / но я не верю той, что ты предлагаешь* [15].

Моцны рэфлексіўны накал тэксту дазваляе нават самаатаясненне паэта з постаццю дэміурга, што мае наступствам аналіз і ацэнку боскага промыслу ў вершаваных вобразах. Досыць цікавае ўвасабленне такая рэфлексія атрымлівае ў творы Ф. Аксёнцава, які пачынаецца са словаў: *я роздал царство раньше, чем постиг,* – у іх выражана надзвычай смелая ідэя: пачуццё віны Творцы перад уласным тварэннем за паспешлівасць і легкадумнасць у сваіх дзеях; за тое, што ў парыве творчай моцы быў дадзены пачатак сусвету без знання сябе самога і таго, чым гэта можа абярнуцца. І цяпер, у сузіранні недасканаласці тварэння, Дэміургам авалодваюць разбуральныя матывы: *... Удостоен / я зря такого царства. Все – под нож.* Але кульмінацыйнай з'яўляецца апошняя строфа, дзе паэт, нібыта выракаючыся рэальнага свету з ягонымі складанасцямі, разважае, што, была б гісторыя першатварэння твораў паэзіі, дзе ён пачуваецца сапраўды

мудрым гаспадаром, то ўсё магло б быць зусім іначай: *Я перечту, что с вечера кропал. / Я мог бы там устроить все иначе. / Но тут бессилён. / Я почти не спал. / Мой сын проснулся и тихонько плачет* [11]. У гэтых словах з надзвычайным драматызмам выяўлена супрацьстаянне ідэальнай – паэтычнай светабудовы, дзе ўсё можна здзейсніць на свой лад, і рэальнай – зямной, перад якой як перад сваім шматпакутным тварэннем (*Мой сын проснулся и тихонько плачет*) часам бяссільны нават сам Бог. Такім чынам, гэты верш гучыць як своеасаблівая споведзь Творцы-Бога перад самім сабой, але ў іпастасі творцы-паэта.

На аснове прааналізаванага матэрыялу можна зрабіць выснову, што творы сучаснай беларускай паэзіі маюць *разгалінаваную міфапаэтычную сістэму* і, будучы арганічна ўпісанымі ў сусветную прэцэдэнтна-архетыпічную прастору, выяўляюць і цалкам самабытныя рысы міфапаэтычнага мыслення, выражанага ў тым ліку ў касмаганічных вобразах. Беручы за кропку адліку тыпалогію ўніверсальных матываў сусветнай міфалогіі, можна адзначыць, што беларускія паэты аддаюць перавагу *філасофскім абстракцыям і псіхалагізму* касмаганічных тэм, іх *індывідуальнаму асэнсаванню* перад маляўнічымі і дынамічнымі міфапаэтычнымі сюжэтамі з характэрнымі персанажамі, чароўнымі прадметамі, падарожжамі і т.п. Для беларускага паэта метадалогію міфапаэтыкі складаюць, як і было адзначана ў самым пачатку, менавіта *аўтарская міфатворчая дзейнасць*, магчымая дзякуючы неабмежаваным магчымасцям паэтычнай мовы, якая часта і ўзводзіцца ў абсалют. Перфарматыўнасць вершаванага маўлення, з дапамогай якой паэт канструюе ўласную карціну першатварэння, асобая прыхільнасць да вобразаў стыхій і элементаў, з якімі ён ахвотна ўзаемадзейнічае, шарыня духоўнага кругагляду, смеласць і рэвалюцыйнасць міфапаэтычных тэзісаў, – усё гэта робіць сучасную беларускую паэзію ўнікальнай у сваіх канцэптуальных праявах.

ЛІТАРАТУРА

1. *Дучыц, Л.* Прыродныя святыні Беларусі ў каляндарных абрадах (сінкрэтызм язычніцтва і хрысціянства) / Л. Дучыц, І. Клімковіч // Фалькларыстычныя даследаванні : Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі : зб. навук. арт. / БДУ; пад нав. рэд. Т. В. Лук'янавай, С. В. Шамякінай; уклад. В. В. Прыемка. – Мінск : Права і эканоміка, 2015. – Вып. 12. – С. 232 – 243.

2. *Лешкевич, Т. Г.* Философия : Вводный курс / Т. Г. Лешкевич. – 2-е изд., доп. – М. : Контур, 1998. – 464 с.

3. *Мелетинский, Е. М.* От мифа к литературе / Е. М. Мелетинский. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 168 с.

4. *Мелетинский, Е. М.* Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – 2-е изд., репринт. – М. : Издат. фирма «Восточная литература» РАН, Школа «Языки слав. культуры», 1995. – 408 с.
5. *Остин, Дж. Л.* Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 22–130.
6. *Петрухин, В. Я.* Мифы о сотворении мира / В. Я. Петрухин. – М. : Астрель : АСТ : ЛЮКС, 2005. – 464 с.
7. Рыгведа : Кола I / пер. з санскриту і каментар І. Кулікова. – Мінск : Медысонт, 2016. – 593 с.
8. *Телегин, С. М.* Философия мифа. Введение в метод мифореставрации / С. М. Телегин – М. : 1994. – 144 с.
9. *Хейзинга, Й.* Homo Ludens : Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга; пер. с гол., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова. – М. : Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.
10. *Юнг, К.* Очерки по психологии бессознательного / К. Юнг ; пер. с англ. под общ. ред. В. В. Зеленского. – 2-е изд. – М. : Когито-Центр, 2010. – 352 с.

КРЫНІЦЫ ПРАКЛАДАЎ

11. *Аксенцев, Ф.* Перекати-море : живопись и поэзия / Ф. Аксенцев, А. Кригель. – Минск : Логвінаў, 2017. – 128 с.
12. *Баярын, М.* Заваёўнік : вершы / М. Баярын. – Цярнопаль : Крок, 2014. – 70 с.
13. *Кудасава, Н. Ф.* Маё невымаўля / Н. Ф. Кудасава. – Мінск : Кнігазбор, 2017. – 116 с.
14. *Кулікоў, І. М.* Сівер-Гара : вершы / І. М. Кулікоў. – Мінск : Медысонт, 2015. – 70 с.
15. *Маркитанова, О.* «Что во мне такого, что не должно быть использовано...» / О. Маркитанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=758125044545253&id=100010432924577. – Дата доступа: 09.11.2018.
16. *Сіўчанка, Г. П.* Зоў звычаю : вершы / Г. П. Сіўчанка. – Мінск : Медысонт, 2018. – 100 с.
17. *Бесчастный, Е.* День, который никогда не кончится / Е. Бесчастный [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1pFb11ONmz17e0Ja71CpDPzOpGzBdjlh/view?fbclid=IwAR2FpZj4QqarhvIykXa1cY8xZFXy_i9F_j362UtkJsNTjXv7CQMrfNcwmA. – Дата доступа: 06.11.2018.